

Geestelijk verzorger in 2015: naar de bron of naar de bliksem?

Waar staan de geestelijk verzorgers in 2015? Met die vraag druk ik de noodzaak uit dat de beroepsbeoefenaren, wetenschappers die geestelijke verzorging onderzoeken, beroepsverenigingen, betrokken kerken en genootschappen, en enkele andere belanghebbenden gezamenlijk een nieuwe adequate probleemstelling maken. De typisch Nederlandse situatie van geestelijke verzorging is namelijk snel en ingrijpend veranderd en de bestaande modellen om zich voor te stellen wat geestelijke verzorging inhoudt, voldoen niet meer. Mijn voorstel is: samen nadenken en samen de conclusies daadwerkelijk ter hand nemen, bijvoorbeeld ten aanzien van de opleidingen tot geestelijk verzorger. De tijd daarvoor is eigenlijk al verlopen. Toegegeven, het jaartal 2015 is enigszins willekeurig, het kan ook 2016 zijn. Maar niet ver van nu. Enkele gremia die nu betrokken zijn bij de toekomst van de geestelijke verzorging, zoals de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGVZ), enkele van de opleidingen en een enkel kerkelijk genootschap (getuige een verklaring uit 2010, *Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat* van de rooms-katholieke bisschoppen) denken van tijd tot tijd na over kern en toekomst van de geestelijke verzorging.¹ Maar ondanks actieve pogingen van de geestelijk verzorgers tot dialoog met bijvoorbeeld de rooms-katholieke kerk blijft ieder van de betrokkenen toch tamelijk op zich. Men maakt zich wel zorgen: is er toekomst voor het vak? Maar ik betwijfel of die bekommernis voldoende vanuit de ontwikkelingen in de gezondheidszorg, de krijgsmacht en justitie en in de sa-

menleving en vanuit de toekomst naar het nu is gedacht, of de juiste vragen met de gepaste urgentie worden overdacht. Gaan de – onafgemaakte – discussies over ambtelijkheid en professionaliteit, over de geestelijk verzorger als zingevingsexpert naast andere experts, wel terug op de huidige problemen? Opmerkelijk is dat we van de ‘ontvangende’ instituties zoals de zorg, de krijgsmacht en justitie weinig vernemen over de toekomst van de geestelijke verzorging, druk als die zijn met hun eigen toekomst en eigen legitimatie. De krijgsmacht, het justitieel apparaat, de zorginstellingen, ‘they have worries of their own’. Denken de betrokkenen wel samen na?

Ik bedoel deze urgente vraag naar gezamenlijke reflectie in institutionele zin, want wetenschappers als Fred van Iersel, Hans Schilderman en enkele anderen dragen de laatste jaren wel degelijk oriënterende gedachten aan, zoals bijvoorbeeld Wim Smeets ten aanzien van de geestelijke verzorging in de zorg. Ook kwamen Christa Anbeek, Jan Hein Mooren, Ton Jorna en Hetty Zock met eigen voorstellen. Maar deze reflecties kunnen niet als namens de ontvangende instanties worden verstaan en ook niet als gezamenlijke reflecties. Samengevat, wordt er wel over de problemen van nu nagedacht, zitten de betrokkenen wel samen? Ik beperk mij nu in dit artikel tot het schetsen van de urgentie. Wat de domeinen betreft beperk ik mij hier tot de geestelijke verzorging in de context van gezondheidszorg en welzijnswerk en laat justitie en krijgsmacht verder goeddeels buiten beschouwing.

De veranderende context van zorg en welzijn biedt zelf al genoeg aanleiding om de vraag naar reflectie te stellen. *Naar de bron of naar de bliksem?* is de titel van mijn bijdrage, want geestelijk verzorgers in de zorg zijn – zo wil ik betogen – pioniers in onbekend gebied, het niet-private gebied van de *betekenis* van ziekte en van zorg. Geestelijk verzorgers beluisteren en stellen vragen waarvan het zeldzaam is dat zij gehoord worden op het openbare forum, of die daar als subjectief worden afgedaan. Wat is de zin van mijn

leven, ben ik wel ooit in een gemeenschap geaccepteerd, hoor ik ergens bij? Zo de patiënt, bewoner en ook de naasten van de patiënt, die zich allerlei vragen gaan stellen als het erom gaat spannen. Sta ik hier wel namens een politieke gemeenschap of ben ik verkoper op de markt? Hoe kan ik overweg met wat ik heb gedaan? Zo de verpleegkundige, arts, therapeut. De pionierende geestelijk verzorgers zijn vindingrijk en weten al doende ook met interculturaliteit om te gaan. Zij zijn vaak bij levensbronnen van patiënten en bewoners en bij de kernen van de arbeid van de zorgverleners; ze zijn vaak op kruispunten waar vragen opkomen die een mens onder druk, een mens in krimp, zich stelt, juist ook in diens openbare positie. Want patiënt en zorgverlener, dat zijn geen categorieën uit het private leven. De geestelijk verzorger verkeert in een unieke positie. Het zijn – zo wil ik betogen – geen levensvragen, geen existentiële of gelovige vragen waar de geestelijk verzorger mee te maken heeft, al is dat wel een van de misleidende betitelingen die de ronde doen. Het zijn vragen die, zoals de Franse sociaal filosoof Fred Poché in zijn boek *Blessures intimes, blessures sociales* (2008) argumenteert, lijden onder het geprivatiseerde, verpsychologiseerde karakter dat hun in de laatmoderniteit ten deel valt; het zijn vragen die onvoldoende ernstig genomen worden, het zijn vragen die geen bloeiende vragen mogen zijn. Tegen de keer in van te vroeg en van opgeëist ‘positief denken’, laat Poché zien hoe essentieel de klacht is en hoe deze beknot wordt door deze onmiddellijk te privatiseren.² De gezondheidsklacht van de zieke, de moeite die de hoogbejaarde heeft met het leven, de verwachting van de jongere met een verstandelijke beperking zijn wel intiem maar vormen geen private aangelegenheid.³ Daarmee stel ik al een van de zaken aan de orde waarnaar in het onderzoek naar geestelijke verzorging en in de opleidingen veel scherper gekeken moet worden: open onderzoek naar de ontprivatisering van zogenaamde existentiële vragen. Het gaat om open onderzoek, dat wil zeggen op zoek zonder de oplossing in het achter-

hoofd, zonder de oplossing van de maatschappelijk gewenste *resilience* van patiënten. De pioniers zijn ook vaak bij de kernen van de zorgarbeid: bij de vraag naar wat zorg tot goede zorg maakt.

1. Legitimatatie

Geestelijk verzorgers hebben echter ondanks of in weerwil van deze pionierspositie zelf een groot legitimatieprobleem, dat wil zeggen, ze hebben een probleem om hun eigen werk te legitimeren zodanig dat de andere betrokkenen die arbeid in hun eigen termen kunnen begrijpen: patiënten, bewoners, instellingen, financiers hebben hun eigen begrippen en termen die voor hen geldig zijn. Onder legitimatie versta ik met de Tilburgse bestuurskundige Stavros Zouridis dat je aan degenen voor wie je zegt er te zijn in voor hen valide termen kunt uitleggen wat de relevantie is van wat je doet. Wat de zorg- en welzijnsinstellingen betreft, is het nut van de arbeid van de geestelijk verzorger onduidelijk in termen die deze organisaties als *voldoende hard* zien. De implicatie van de legitimatievraag is dat er ondermeer nagedacht moet worden over de positie van geestelijk verzorgers binnen hun instituties, wil er een toekomst voor het beroep ontwikkeld kunnen worden. Het kan niet zo zijn dat de legitimatie van hun arbeid gesteld is in bewoordingen waarvan de geestelijk verzorger denkt dat ze voor patiënten en bewoners opgeld doen, maar die niet van de instelling zijn die de werkgever is. Nu bevinden geestelijk verzorgers zich aan de marge van hun instituties. Maar tegelijk zijn zij als pioniers vaak dicht bij de kern waar het in de arbeid om draait, bij de kern van de zorg. Zij kunnen de essentie van goede zorg vaak haarscherp zien, omdat zij langer, trager en volgehouden volgen wat er met een patiënt, bewoner gebeurt. Ze hebben iets te melden waar de institutie wat aan heeft. Echter, kunnen deze pioniers de verbinding maken met het groeiende legitimatieprobleem van de instituties zelf waarin zij werken? De legitimatie van

de zorg wordt namelijk kwestieus als zorg – een proces met in beginsel een open einde – tot markt wordt, als zorg een product of afgeronde dienst en verrichting wordt. Er is een grote verschuiving in legitimatie als eerst de uiteindelijke legitimatie van zorg is dat de geordende samenleving zorg wil bieden aan iedereen die lijdt omwille van de humanisering van die samenleving en er nu per saldo een andere legitimatie is gekomen: die van de markt. Ook de markt heeft een moraal, maar dat is de moraal van *do ut des*, jij betaalt, dan lever ik. Daar ligt een groot legitimatievraagstuk voor zorginstellingen, waar ze overigens niet altijd bewust op in gaan, druk als ze zijn met naakte *survival* en stroppe systemen waarmee zij de alsmaar toenemende complexiteit in de zorg tegemoet proberen te treden. De geestelijk verzorger heeft eigen legitimatieproblemen én kan bijdragen aan de legitimatieproblematiek van zijn of haar instelling.

De legitimatieproblematiek is breed verspreid. Ik geef er nog één voorbeeld van: het legitimatieprobleem van justitie. De legitimatie van justitie *als justitie* wordt steeds dringender naarmate er niet alleen slordig wordt omgegaan met de scheiding der machten door burgers en de wetgevende macht – parlementariërs die rechterlijke oordelen becommentariëren is daarbij het minste – maar ook in de mate dat de rechtsvoltrekking administratief stropt en naarmate het duidelijk wordt dat een groter deel van de gevangenispopulatie uit mensen met een licht verstandelijke beperking bestaat dan lang was gedacht.⁴ Minder slim, dan loop je grotere kans op het gevang. Dat is een rechtstreekse vraag aan de straffende rechtvaardigheid. Hoe eerlijk is de rechtsvoltrekking als meer mensen met een verstandelijke beperking in het gevang komen dan er gemiddeld in de samenleving zijn? Het zijn de geestelijk verzorgers bij justitiële inrichtingen die hier voorop staan met hun langlopende ervaring en hun trage waarneming. Zij zijn dicht bij de essentie van rechtsvoltrekking en het tegendeel ervan, net als hun collega's in zorg- en welzijnsinstellingen dicht bij de

essentie van goede zorg zijn en waar die om zeep wordt geholpen. Tot nu toe heb ik andere termen voor de reflectie op het beroep van de geestelijk verzorger voorgesteld, in plaats van de oudere termen als ambtelijkheid, identiteit en de ideologie van de ‘vrijplaats’: ik heb kort de termen legitimatie en (pioniers)positie geschetst.

2. Naar de bron of naar de bliksem

Het vak gaat naar de bliksem, wanneer niet snel een aantal zaken wordt opgepakt. Het vak van geestelijk verzorger zal door de middelpuntvliedende krachten die in de zorg en elders heersen, uit de zorg worden geslingerd. Dat heeft niet zozeer te maken met de persoonlijke inzet en de creativiteit van geestelijk verzorgers, als wel met een beroep dat grondig moet bijkoersen of anders zal verdwijnen, wettelijke garanties dat burgers recht hebben op geestelijke bijstand ten spijt. In een rapport van 2009 van onderzoeksbureau Kadans over geestelijke begeleiding bij de politie wordt een mooie term gebruikt, *adhoccratie*. Overigens, zoals bekend komt de figuur van de *chaplain* bij de politie internationaal gezien wel voor, zie de International Conference of Police Chaplains, in Nederland is een dergelijke figuur onbekend.⁵ Met *adhoccratie* wordt zoveel bedoeld als beleid in instellingen ten aanzien van bijvoorbeeld de aanstelling van geestelijk verzorgers dat wordt bepaald door de korte termijn, zoals besluiten bij de derde bezuinigingsgolf, en door lokale particulariteiten. Terwijl Kadans over geestelijke verzorging bij de politie spreekt, bestaat de indruk dat dat ook geldt voor de zorgsector. Geen lange maar juiste korte lijnen lijken besluiten over de aanstelling van geestelijk verzorgers te beïnvloeden. Ik zeg ‘lijken’, want nauwkeurige onderzoeksgegevens per sector en subsector over in- en uitstroom van geestelijk verzorgers, over omvang in fte van aanstellingen, over de argumenten onder de besluiten van besturen van zorginstellingen om te snijden in de formatie van geestelijke verzorging, ontbreken. Op

het bureau van de VGVZ bevestigt men mijn indruk dat in termen van fte er minder geestelijk verzorgers in de zorg werkzaam zijn dan vijf jaar geleden, maar de VGVZ beschikt niet over objectieve cijfers. Ook het KASKI houdt de hoeveelheid fte's niet bij. Dit is een van de terreinen waarop nauwkeurig onderzoek gedaan zou moeten worden. Is het waar dat, anders dan waarop in het vijfjarenplan van de VGVZ 2008-2013 werd gerekend, er nu minder in plaats van meer fte's zijn en is het waar dat er adhoccratie heerst in het aanstellingsbeleid?

3. Opleidingen geestelijk verzorger: eerst de arbeidsmarkt

Wie zich afvraagt wat de toekomst is van de opleidingen voor geestelijk verzorger in Nederland, doet er goed aan zich af te vragen wat de toekomst is van het beroep in een laatmoderne samenleving. Maar we moeten ons ook de vraag stellen of de opleidingen die toekomst in het vizier hebben en opleiden voor de realiteit. Als ik het heb over opleidingen tot geestelijk verzorger moet ik preciseren: we hebben het dan – dat is niet één op één hetzelfde – over de opleidingen die feitelijk mensen afleveren die als geestelijk verzorger worden aangenomen. Maar eerst wil ik kijken naar de beschikbare cijfers: hoeveel geestelijk verzorgers zijn er en zullen er nodig zijn? Die kennis is nuttig voor reflectie op het aantal en de aard van de opleidingen.

In 2012 waren 880 geestelijk verzorgers werkzaam in de gezondheidszorg. We hebben het dan over het aantal personen, niet over fte's. Veel geestelijk verzorgers werken namelijk in deeltijd.

In de krijgsmacht zijn 150 geestelijk verzorgers werkzaam. Over de benodigde jaarlijkse instroom zijn mij geen gegevens bekendgemaakt door de betreffende dienst. Er zijn in Nederland circa 250 justitiepastores werkzaam, verdeeld over zeven denominaties. De instroom en uitstroom per jaar wordt niet systematisch bijgehouden, noch (de verandering in) het fte-percentages per aanstelling, zo laat men desgevraagd weten.

De vGVZ en de Vereniging Geestelijk Verzorgenden Albert Camus verenigen een groot aantal van de geestelijk verzorgers: ongeveer 850. Over de grootte van de aanstelling kan men geen mededeling doen. Daarnaast zijn er sinds 2006 vrijgevestigde geestelijk verzorgers, die zich hebben verenigd in het Werkverband Vrijgevestigde Geestelijk Verzorgers. Het ledenaantal is 34. De indruk dat deze laatsten veelal parttime werkers zijn, die naast hun werk als vrijgevestigde nog andere arbeid om den brode verrichten, wordt door de secretaris bevestigd.

Wanneer we de aantallen bij elkaar optellen en een paar getalsmatig kleinere domeinen van politie- en studenten- en schoolpastoraat buiten beschouwing laten, komen we op circa 1250 geestelijk verzorgers, maar op een flink kleinere hoeveelheid fte's. Van de benodigde instroom per kalenderjaar noch over de meerjaarsprognoses heb ik *hard facts* kunnen verkrijgen. De grootste beroepsvereniging vGVZ geeft aan er niet over te beschikken. Maar laten we ons nu beperken tot zorg en welzijn en de benodigde aantallen fte per kalenderjaar eerder ruim dan krap inschatten: zestig personen en veertig fte's.

4. Eerste bestandsopname opleidingen

Er zijn in Nederland in 2012 twaalf universitaire opleidingen die naar pastoraat en/of geestelijke verzorging als beroep leiden. Daarbij tel ik theologische opleidingen die een algemene uitgang pastoraat hebben mee, omdat feitelijk geestelijk verzorgers worden aangesteld die zulk een algemene uitgang hebben gevolgd. En ik laat buitenlandse opleidingen zoals de KU Leuven, de Evangelische Faculteit Leuven en de Protestantse Faculteit Brussel, waarlangs een aantal geestelijk verzorgers wel in Nederland aan het werk is gaan, hier nu buiten beschouwing.

Wanneer men naar de *inhoud* van de Nederlandse opleidingen kijkt, blijken er aanzienlijke verschillen te zijn. Ik beperk me hier nu tot openbaar toegankelijke informa-

tie, zoals websites (waarbij men vaak naar collegereeksen en de inhoud ervan kan doorklikken) en studieguides. Het is informatie waaronder wellicht een mooiere, subtielere werkelijkheid schuilgaat, maar die is dan toch niet van buiten vaststelbaar. Sommige opleidingen, ook die zich expliciet ‘opleiding geestelijke verzorging’ noemen, hebben nauwelijks specifieke vakken die verband houden met geestelijke verzorging in instellingen of met vrije vestiging als geestelijk verzorger: ze benaderen geestelijke verzorging als onderdeel van (kerkgerelateerd) pastoraat. Andere opleidingen zijn wel specifiek op geestelijke verzorging gericht. Ik meen echter daarbij op verschillende plaatsen in de curricula spanning te zien tussen algemeen vormende cursussen en specifieke beroepsgeoriënteerde cursussen. Zo zie je ook spanning tussen enerzijds studieonderdelen die op veranderingen in de domeinen (zorg, enzovoort) en in de arbeid ingaan, en anderzijds studieonderdelen die, minstens bezien vanuit de openbare informatie erover, zich niet op die veranderingen oriënteren maar eigen levensbeschouwelijk interne indelingen gebruiken, zoals territoriaal en categoriaal pastoraat. Sommige opleidingen lijken wat betreft de vakken vooral op het persoonlijk pastoraat aan te sturen, andere trekken juist een breed register van vakken open, waarin ook aandacht is voor de systemische context. Dat is relevant als we het hierboven genoemde criterium gebruiken van arbeid van de geestelijk verzorger in de context van een sterk veranderende instelling. Opvallend is ook dat geestelijke verzorging sterk is gericht op gesprek en het woord en, voor zover zichtbaar in openbare informatie over curricula, er nauwelijks tot geen aandacht besteed wordt aan andere vormen van geestelijke verzorging. Muziek maken en zingen (mensen met dementie), afstemming bij patiënten waarbij de taal is geweken (mensen met afasie), spel (jongeren), virtuele realiteiten (jongeren met verstandelijke beperking) zijn in de curricula niet duidelijk aanwezig. De geestelijk verzorger is blijkbaar, net als de dominee en de pastor, van het woord, zo lijkt. We zullen

de verschillende opleidingen meer gedetailleerd bekijken.

Aan de Rijksuniversiteit Groningen is een eenjarige masteropleiding. Daar voegt zich in het najaar 2012 de masteropleiding van de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) bij, die volgens het huidige curriculum drie jaar duurt. De PThU-vestigingen in Utrecht, Leiden en Kampen gaan dicht, in Groningen en Amsterdam gaat men er vooralsnog mee door. De Universiteit Utrecht heeft op dit moment een eenjarige opleiding geestelijke verzorging, met stage. De Theologische Universiteit Kampen, de universiteit van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, kent een driejarige opleiding en werkt aan de opzet van een tweejarige opleiding. Verder is er de driejarige opleiding in Utrecht/Tilburg van de Faculteit Katholieke Theologie van Tilburg University. Ook de Universiteit voor Humanistiek heeft een driejarige opleiding. De Radboud Universiteit Nijmegen kent, verbonden aan de theologische faculteit, een 60 EC programma, verspreid over anderhalf jaar, met stage, en daarnaast is er nog een opleiding vanuit religiewetenschappelijk perspectief. Tilburg University kent een eenjarige master Zorg, ethiek en beleid, zonder stage, erkend door de VGvZ. De opleiding gaat in augustus 2013 naar de Universiteit voor Humanistiek en legt dan de erkenning als opleiding tot geestelijk verzorger neer.⁶ De Vrije Universiteit te Amsterdam heeft binnen haar opleiding *Theology and religious studies* tracks voor geestelijke verzorging, waarvan een voor islamitisch geestelijk verzorger. De track duurt een jaar. De Islamitische Universiteit Rotterdam kent een geaccrediteerde tweejarige voltijds master tot master islamitische geestelijke verzorging.

Er zijn daarnaast diverse hogere beroepsopleidingen. Sinds kort is er de Hogeschool Geesteswetenschappen Utrecht, met een brede vierjarige opleiding. Hogeschool InHolland heeft in Diemen een vierjarige bacheloropleiding imam/geestelijk werker, joods pastoraal werk en een algemene opleiding pastoraal werk, alle drie met stage en in deeltijd. Fontys heeft in Utrecht een driejarige HBO-op-

leiding theologie, met geestelijke verzorging als uitstroommogelijkheid. Er is een opleiding pastorale hulpverlening van het Evangelisch Pastoraal Studiecentrum in Steenwijk en Zwijndrecht: een driejarige HBO-opleiding in deeltijd. De Christelijke Hogeschool in Ede en de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle bieden ook HBO-opleidingen aan om geestelijk verzorger te worden, in deeltijd. Ook Windesheim heeft in Zwolle en Utrecht een deeltijdopleiding. De Noordelijke Hogeschool Leeuwarden biedt ook een opleiding aan.

Tot slot, het bisdom Roermond heeft een opleiding tot pastoraal werker, zover vanuit de website te beoordelen, op HBO-niveau.

5. Typering opleidingen

We kunnen de volgende korte typering van de opleidingen geven op basis van een – toegegeven – *quick and dirty scan*, maar die op het web vanuit de eigen informatie van de opleidingen niet gelogenstraft wordt.

Van deze vele opleidingen is het niet zeker dat zij zijn voorbereid op de werkelijkheid van de instituties waarbinnen de geestelijk verzorgers werkzaam zijn. Vaak staat de eigen denominatie heel centraal en niet de ontvangende institutie, vaak is het psychologisch-pastoraal model sterk aanwezig, en vrijwel steeds ligt de nadruk op het woord. Denominatie staat centraal, dat wil zeggen dat het eigen geloof, de eigen kerk, de eigen levensovertuiging als uitgangspunt wordt genomen. Ook bij opleidingen die nadrukkelijk niet-denominatieel of ‘open’ zijn, valt in de curricula op dat levensbeschouwing en zingeving voorop staan. Maar de ‘ontvangende’ instituties als eigen realiteiten en typische maatschappelijke subsystemen waarbinnen patiënt, zorgverlener en geestelijk verzorger eigen rollen moeten spelen, worden weinig tot niet gethematiseerd. Dit lijkt me toch voor beroepsvoorbereidende opleidingen wel relevant. Zelfs waar het wel gebeurt, op de Universiteit

voor Humanistiek en in Nijmegen, zijn er waarschijnlijk op dit punt werelden te winnen. Dat is de indruk die men krijgt bij bestudering van de curricula.

Ten tweede, de *psychological turn*, zoals geanalyseerd door Kornblith en Hetherington, is overal bepalend voor de curricula, expliciet of impliciet. De laatmoderne probleemstelling die juist de privatisering en de individualisering die gepaard gaat met psychologische benaderingen van de ervaring ter discussie stelt, kortom, de kritische ‘vraag naar de vraag’, zien we weinig terug. Dat betekent – zo is mijn hypothese – dat de geestelijk verzorgers veelal niet worden voorbereid op arbeid in, analyse van en bijdrage aan de wegzakkende en verkrummelende instituties waar ze gaan werken.

Ten derde valt in de curricula op dat het woord zo belangrijk is, ook bij rooms-katholieken. Niet per se het woord Gods staat centraal maar vooral de sprekende, talige patiënt. Dat de patiënten, bewoners, gevangenen, soldaten mensen van vlees zijn en de geestelijk verzorgers ook, dat er zes zintuigen zijn en niet alleen *woord en oor*, maar *óók beeld en oog en huid en tast*: dat zie je nauwelijks tot niet terug in de curricula. Geen van buiten waarneembare aandacht voor de maatschappelijke *imaginaries*, of lokbeelden, van ziekte, sterven, vrijheid, misdaad, maar ook niet voor toenadering via het lijf. ‘Geestelijke verzorging’, een term uit nood geboren toen ‘pastoraat’, ‘zielzorg’, niet meer mocht, lijkt nog steeds wel heel letterlijk te worden genomen. Veel geest, weinig lijf en indien er aandacht voor het lijf, is dan als addendum: ‘wat moet je doen als woorden tekortschieten?’, bijvoorbeeld bij mensen met dementie. Er zijn uitzonderingen, maar dat zijn het dan ook, uitzonderingen. Dat is wonderlijk, omdat geestelijk verzorgers in hun praktijken niet zelden het tegenovergestelde zoeken en er vormen voor vinden. Zo niet op hun opleidingen. Je leert er *wordy* te worden.

Hierboven signaleerde ik: de analyse van de instituties waarin de geestelijk verzorger gaat werken lijkt weinig plek

in de opleidingen te krijgen. De *psychological turn* is wél genomen, de *institutional turn* niet. Dat is boeiend, want jonge geestelijk verzorgers doen in toenemende mate zelf onderzoek naar hun werk in verband met de institutionaliteit, zoals blijkt uit publicaties in het *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*. Er zijn diverse verspieters, zelfbewust, onder de pioniers.

Er zijn allerlei inhoudelijke aanknopingspunten als we de bakens willen verzetten, als het beroep herontworpen wil worden, als de opleidingen voor morgen en niet voor gisteravond opleiden. De realiteit van de laatmoderne context van het beroep is zo'n aanknopingspunt. 'Laatmoderniteit' houdt in dat we moderniteit in haar extreme hoedanigheid tegenkomen en erin verwickeld zijn. Bij wijze van voorbeeld: we hebben niet te maken met de vrije autonome persoon (modern mensbeeld), maar met het eisende en redeloze individu (laatmodern). De laatmoderne context vereist dat opleidingen zich niet gedragen als afleggettje van aan de moderniteit gekluisterde denominationele contexten (moderne idee van instituties). De zorginstellingen zitten niet met hun identiteit maar met hun markt, de kerken zitten niet met de seculariteit maar met hun maatschappelijke zwakte en implosieve zelfverstaan (laatmodern verstaan van instituties). Dat zijn inzichten die juist voor het pioniersberoep van geestelijke verzorging van groot belang zijn en dus op de opleiding en via onderzoek aan de orde moeten komen. Zo zit ook de geestelijk verzorger niet met haar zending en identiteit tegenover de maatschappelijk werker, maar met de vraag: 'hoe kom ik met anderen op dit werkdomein naar de kern van het werk, naar de kern van zorg, vrijheidsverdediging, rechtsvinding?'

Zijn de moderne denkcategorieën dan helemaal achterhaald? Neen. Zoals ook de geloofsinhoud, de vraag naar waarheid en de best mogelijke theorie over luisteren en interpreteren niet achterhaald zijn, evenmin als religiewetenschappelijke inzichten in de fabricage van rituelen en in liminale ervaringen. Maar mijn vermoeden is dat er een

werkelijk nieuwe conceptuele grondslag voor geestelijke verzorging gelegd moet worden en dat er navenant nieuwe ontwerpen van curricula gemaakt moeten worden. Dit wordt wel de geestelijk verzorger 2.0 genoemd. Die typing heeft mijn voorkeur niet. Maar wat er wel in tot uitdrukking komt is dat de verandering niet ‘een slagje meer naar links of rechts’ is, maar dat een ander conceptueel raamwerk vereist is. Daarover zouden de debatten van de vakgenoten onder elkaar en daarover zou de herbezinning op de opleidingen moeten gaan.

6. Stappen naar de nabije toekomst

Mijn indruk is dat er in het Nederlandse taalgebied veel te veel opleidingen zijn, gezien de hoeveelheid benodigde fte's, met aan de maatschappelijke realiteit niet voldoende aangepaste curricula. Zelfs als we de schatting van zestig benodigde afgestudeerden verdubbelen of verdrievoudigen, zijn er voor 180 afgestudeerden niet zoveel academische en hogere beroepsopleidingen nodig. Samenwerking, of beter, weloverwogen samenvoeging is nodig. Twee of drie opleidingen zijn meer dan voldoende, maar die moeten dan wel van hoge kwaliteit zijn. Ik zie de mogelijkheid dat enkele betrokkenen in het veld van de geestelijke verzorging twee levenskrachtige opleidingen maken, dat wil zeggen tweejarige masters die voorbereiden op de laatmoderne werkelijkheid. Het moeten masters zijn, want het niveau van de opleiding moet gezien de forse uitdaging tot reflexiviteit eerder omhoog dan omlaag. Op den duur denk ik dat HBO-opleiden enkel als counselor toekomst hebben, niet als degenen die de transformaties van de vergruizende instituties mee kunnen begeleiden. Ik schreef: weloverwogen samenvoeging van opleidingen. Dat wil niet zeggen dat decanen hun ogen monofocaal moeten richten op de Kwatta van publicatiegetallen en studentaantallen, maar de maatschappelijke moed moeten hebben eerst een visie te laten uitwerken waarin inzicht in laatmoderniteit en ver-

krumelende instituties belangrijk is. Gaat dat gebeuren? Misschien, maar de gok om zelf je eigen opleiding door te zetten en te wachten tot andere opleidingen *verelendet* zijn, zou ook goed kunnen uitpakken. Ik geloof niet dat opleidingen spontaan het goed van de geestelijk verzorging op het oog hebben. Gezien de concurrentie tussen opleidingen en verdeeldheid tussen betrokken partijen spreek ik van ‘enkele’ betrokkenen die de opleiding nieuw doordenken. Hoewel die concurrentie en verdeeldheid, bezien vanuit de uitdagingen waarvoor het beroep staat, kortzichtig zijn, denk ik niet dat ze snel en in voldoende mate overwonnen zullen worden. Maar misschien dat enkele opleidingen en andere betrokkenen elkaar wel vanuit de juiste probleemstelling kunnen vinden.

De drie beroepsverenigingen zouden een spel van gezamenlijke reflectie met de opleidingen, de betrokken wetenschappers en beroepsbeoefenaren moeten aangaan. Het is een spel om uitdagingen bij de faculteiten neer te leggen. Maar het is ook een over en weer om heel *andere gesprekspartners* op het speelveld te krijgen, zoals patiëntverenigingen en zorginstellingen. Terwijl naast inhoud van wat geestelijke verzorging is ook legitimatie een hoofdrol speelt in de reflectie op de toekomst van de geestelijk verzorger, spelen patiënten en bewoners vrijwel nooit een rol in het beraad over het beroep. De discussies in de beroepsgroep hebben vaak wel de wet- en regelgevende overheid met de Kwaliteitswet Zorginstellingen en de betalende instellingen in het vizier (al zijn de zorg- en welzijnsinstellingen zelden een directe reflectiepartner). Dat is merkwaardig. Inderdaad zijn overheid en betalende werkgever van belang als het om inhoud en legitimatie van de geestelijke verzorging gaat. Maar het geeft te denken dat de patiënt wel als object, maar niet als gesprekspartner op macroniveau aanwezig is, niet bij de beroepsvereniging aan tafel zit. De geestelijk verzorger en degenen die over geestelijke verzorging nadenken, lijken wat dat aangaat op de kerken. De geestelijk verzorger zegt er bij uitstek voor de patiënt en de

bewoner te zijn. Maar wanneer je nauwkeurig kijkt, spelen die bijna geen rol in de legitimatie. Legitimatie houdt in, zoals hierboven aangeduid, dat je kunt uitleggen waarom door jouw werk de doelen van de institutie waarin je werkt worden bevorderd in termen die de betrokkenen als belangrijk zien. Concreter gezegd, de geestelijk verzorger kan in verband met de doelen van de zorg, opgevat als institutie, uitleggen hoe zij of hij daaraan bijdraagt en wel in woorden die voor patiënten en bewoners valide zijn, maar ook voor ziekenhuisbestuurders, die hun eigen legitimatieprobleem hebben. Dat vereist dat je niet alleen naar patiënten in bed kijkt en zegt dat je hen terzijde staat maar ook naar de patiënt als burger kijkt, dus ook op macroniveau moet praten met patiënten. Meedoen met de discussies over de nieuwe patiënt, en patiëntenverenigingen serieus nemen. Niet vanuit de verdediging met bestuurders van instellingen spreken, maar aan hun probleem een bijdrage leveren omdat je als geestelijk verzorger dicht op de huid van de zorg zit. De reflectie moet dus op een ander niveau worden getild, met achterlating van verwarring scheppende discussies over kerken, ambtelijkheid, wettelijke verplichtingen van de overheid, vrijplaats en 'experts in zingeving'.

Dit laatste punt samenvattend: structureel gesproken gaat het erom naast de patiënt of bewoner ook instellingen bij de reflectie op geestelijke verzorging te betrekken. Er zouden enkele geprononceerde personen en zorginstellingen die begrijpen wat geestelijke verzorging brengt, moeten gaan meedoen aan de reflectie op geestelijke verzorging 2015.

Terug naar de beginvraag: wat is het conceptuele fundament voor de geestelijke verzorging over drie, vijf, tien jaar; en hoe moeten dan curricula eruitzien? Er zijn een paar themanummers en conferenties nodig, met nieuwe gesprekspartners, over de vraag naar een laatmodern fundament voor de geestelijke verzorging: de geestelijke verzorging moet op de een of andere manier aansluiten bij de ontwikkelingen in het arbeidsdomein en die domeinen

verschillen onderling aanzienlijk. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld worden allerlei vragen ‘omgekat’ in termen van kwaliteit van zorg; ook ethische vragen ondergaan dat lot. Daarmee gaat een deel van de kern van goede zorg verloren, maar is er ook winst. Met een heldere blik op winst en verlies kan het geen kwaad zich aan te sluiten bij die realiteit van de zorg, integendeel. Als er maar een langetermijnkennis blijft die weet: gisteren was het ethiek, vandaag is het ‘kwaliteit van zorg’ en morgen zal ‘het’ iets anders zijn. Op een archimedisch vast punt voor geestelijke verzorging, in de vorm van het geloof, voorgesteld als ‘fundament’ dat zich aan zulke ontwikkelingen onttrekt, of in de vorm van bijval aan het expertmodel (iedereen expert, dan de geestelijk verzorger ook) moeten we ons intussen beter niet richten. We volgen echter een goede raad van het christelijk geloof als we voor ogen houden dat de geestelijk verzorger kan optreden als getuige van het leven van de patiënt, een *testis vitae* is, zoals Ambrosius schreef, wetend dat zo’n betrekking van de gezonde met de zieke in de zorg heel zeldzaam en heel waardevol is. Het is intiem werk in de openbaarheid.

NOTEN

- 1 Zie voor een kritische bespreking van de verklaring: St. Gärtner, K. de Groot, Sj. Körver, ‘Zielzorg in het publieke domein. Over de legitimering van geestelijke verzorging’, in: *Tijdschrift voor Theologie* 2012-1, pp. 53-72.
- 2 F. Poché, *Blessures intimes, blessures sociales. De la plainte à la solidarité*: CERF Paris 2008.
- 3 Tijdens de ontwikkeling van de zorgethiek wees Joan Tronto in haar *Moral Boundaries. A political argument for an ethic of care*, New York / Londen: Routledge 1993 al eerder op de moderne misleidende indeling van openbaar en privaat.
- 4 Zie <http://www.tilburguniversity.edu/nl/onderzoek/instituten-en-researchgroepen/tranzo/rapportgedetineerden.pdf>, en <http://www.vgn.nl/artikel/12352>, geraadpleegd op 17 juli 2012.

- 5 Zie <http://www.icpc4cops.org/>, geraadpleegd op 17 juli 2012.
- 6 De vGVZ heeft een aparte stichting die opleidingen beoordeelt op hun geschiktheid tot basisvorming van geestelijk verzorgers en de geschiktheid als voortgezette vorming.